

EL RÈGIM SENYORIAL CATALÀ ALS SEGLES XVI I XVII

per Gaspar Feliu

El règim senyorial modern és un invent dels historiadors, un de tants invents de la comoditat necessària dels historiadors: la gent de l'època, del senyor al darrer vassall, no tenien consciència de cap trencament en l'organització social; i de fet, no n'hi hagué cap: el règim senyorial sorgit al segle XI es mantingué sense solució de continuïtat fins al segle XIX; com diu Ramon Garrabou en la introducció a *Terra, treball i propietat*.

«Fins al moment de l'abolició del règim senyorial es mantenen vigents unes relacions d'explotació que es recolzen en uns drets polítics, confusament lligats a uns altres sobre la terra».¹

Això no vol dir, però, que tot continués igual: legalment els senyors mantenien els seus drets i prerrogatives, fins i tot l'alta justícia, amb la possibilitat de condemnar a mutilació i a mort; però aquesta continuïtat legal amagava canvis profunds en els aspectes polític, social i econòmic: com qualsevol cos viu, el règim senyorial, sense deixar de ser ell mateix, s'anà transformant i adaptant-se; mantenir la identitat no pressuposa la immutabilitat.

Per exemple, a pesar del dret a condemnar a mort, cap senyor alt justicier, com els anomena Núria Sales, no s'hauria atrevit, passada l'edat mitjana, a fer executar ningú del poble o, almenys, contra el poble: com afirma Montserrat Duran,

1. NÚRIA SALES (et al.). *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona, 1986, p. 17.

«l'actuació senyorial va veure progressivament restringides les seves capacitats d'utilitzar la justícia en defensa, només, dels seus interessos de classe. Sovint els senyors es van convertir, simplement, en els responsables de la defensa i de l'execució de les normes d'actuació moral acceptades pel conjunt de la població»²

i ja al segle XVIII les condemnes a mort per part de la justícia senyorial van ser, segons Núria Sales, molt excepcionals:³ restaven en peu el dret i els seus símbols (les forques) però els actes que se'n derivaven estaven de fet inhibits en favor de la justícia reial.

A l'edat moderna, el canvi més rellevant, des del punt de vista polític i que a més ve a coincidir pràcticament amb l'inici de l'etapa, és l'allunyament físic de la cort i amb aquest allunyament la pèrdua, per part de la classe senyorial catalana, de la possibilitat de participar en el repartiment de beneficis i rendes que emanaven de la monarquia: Elliott escrigué ja fa anys, sota el títol «La societat desordenada»,⁴ unes pàgines que són encara la millor aproximació a aquest tema, amb els retrats d'aquells «homenots» (en el pitjor sentit de la paraula) que foren don Nofre i don Alexandre d'Alentorn: si algú coneix el poblet de Seró, que era la seva única senyoria, comprendrà fàcilment com els havia de ser de difícil viure de les seves rendes. I com ells, n'hi havia tants!

De fet, la noblesa catalana desaparegué amb la cort reial: les grans cases (Montcada, Cardona, Requesens ...) entoncaren amb la noblesa castellana i passaren a residir prop de la cort abans que, una darrera l'altra, es trobessin en mans d'una pubilla que el rei s'afanyava a casar (potser haurien de dir a lliurar en cos i béns) amb algun alt noble castellà: d'aquí que la major part de la documentació senyorial catalana l'haguem d'anar a examinar, encara avui, a Sevilla.

La resta eren aquests cavallers com els Alentorn, els Sentmenat, els Vilademany, els Oms o els Guimerà, alguns d'ells aconseguïen fer vida a la ciutat, però altres només podien sobreviure al camp, en uns castells que no costaria gaire de convertir en masoveries donat el cas, sempre amb l'angúnia dels deutes, els dots de les filles i la necessitat de donar sortida als fills i amb l'esperança posada en la sort d'un bon casament o en els

2. MONTSERRAT DURAN. «Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI», a: *Terra, treball...*, pp. 205-206.

3. NÚRIA SALES. «Fins quan els senyors justiciers pogueren condemnar a mort?» *L'Avenç*, 79, 1985.

4. J. H. ELLIOTT. *La revolta catalana (1598-1640)*. Barcelona, 1966.

drets a l'herència d'algun parent més o menys llunyà, herències que sovint, a l'hora de la veritat, resultaven més font de plets i despeses que de rendes. Les sortides eren cercar la glòria i la renda lluitant uns anys a Flandes o a Itàlia, pràcticament sempre amb resultats escassos, estudiar (els menys) per intentar fer carrera en el món judicial, entrar al servei de la monarquia, en càrrecs mal remunerats, com el de veguer, però que permetien abusos que en milloraven els ingressos, o servir algun dels grans nobles absents com a governador de les seves senyories, intentar col·locar els fills en l'església o els Ordes Militars o bandolejar; els llibres de Xavier Torres m'estalvien d'entrar en aquest aspecte, que ens allunyaria massa del tema central a tractar.

Socialment i econòmicament, doncs, la classe senyorial que havia romàs al Principat era un grup empobrit, molt sovint endeutat, i sense horitzons, una classe sense missió, com l'encerta a denominar un cop més Elliott. La dificultat per a sobreviure portava sovint els seus membres a vendre's les senyories: existia un verdader mercat de drets senyorials, fet que, com recorda Llorenç Ferrer, en una societat de rendistes és un clar símptoma de debilitat.⁵ Sovint les senyories eren comprades per burgesos, com Jaume Cortada, comprador de la senyoria de Maldà, la vida i negoci del qual ha estudiat tan bé Emili Giralt, i de vegades adquirides fins i tot per simples pagesos enriquits. De manera que podem parlar d'una captació parcial de la renda senyorial per la burgesia que, a més d'aquesta participació obtinguda per compra, se n'endua encara un altre pessic a través del negoci dels arrendaments senyorials.

Per tant, el règim senyorial català es mantenia en ple vigor, però els seus principals beneficiaris es trobaven fora del país o fora de la classe senyorial; en canvi, el grup senyorial resident es caracteritzava per la migradesa de les seves rendes, la limitació dels seus horitzons, la seva propensió a la violència i, per damunt de tot, pels seus deutes.

* * *

Dels aspectes econòmics més directes, de la renda senyorial, en tornarem a tractar més endavant. Ara convé fer un pas enrera i examinar el règim

5. LLORENÇ FERRER I ALÒS. «Nota sobre la formació dels grups socials a la Catalunya central», a: *Terra, treball...*, p. 324.

senyorial a l'edat moderna des del punt de vista del seu entramat legal.

Cal dir que en aquest aspecte hi ha encara importants confusions provinents de dos aspectes: el feude i els diferents aspectes de la senyoria, les diferents fonts de poder senyorial. Pel que fa al primer aspecte, la confusió prové segurament del muntatge historiogràfic fet sobre una figura jurídica, el feude, fins a convertir-lo en una organització político-social o en un mode de producció: el feudalisme. Amb això no vull dir que sigui contrari a l'ús de l'expressió feudalisme o les seves variants; sense aquestes concepcions globals l'estudi científic de la història és impossible. Vull dir només que s'han d'evitar les confusions.

La confusió en aquest cas rau en la idea que dins del feudalisme tota dependència era feudal, tota senyoria estava lligada a la piràmide feudal. I això és fals. En el cas català la major part de les senyories eren alodials, o sigui els drets que comprenien eren plena propietat del senyor, no cessions fetes per cap senyor superior a canvi de contraprestacions de qualsevol tipus. Això no vol dir ni tan sols que no procedissin d'una senyoria superior: hi hagué nombrosíssimes donacions i vendes dels comtes o dels comte-reis fetes en alou, o sigui en plena propietat, sense cap dependència ni cap pagament al senyor superior; només cal haver vist una mica de documentació tant medieval com moderna: per exemple, les vendes de patrimoni de la corona als segles XIV i XV, estudiades fa anys per M. Teresa Ferrer,⁶ o qualsevol capbreu.

La interrelació entre feude i alou queda ben palesa en el cas de Balaguer, citat per Núria Sales,⁷ parafraçant el P. Sanahuja: el comte d'Urgell n'era senyor sobirà (jurisdiccional) i a la vegada senyor alodial de la meitat de la ciutat, mentre que la resta pertanyia, també en alou, a uns altres dos senyors; cadascun dels tres tenia infeudades parts de la ciutat a altres senyors, que al seu torn tenien sots-feudataris. Cal dir que aquesta és la situació que surt de la reconquesta; ràpidament però, a gran part del territori, la tendència va ser reduir el nombre de senyors, ja fos per herència, casament, compra, permuta... En tot cas, cal que quedí clar que la senyoria tant pot ser alodial com feudal, sense que això tingui cap incidència de cara

6. M. T. FERRER MAILLOL. «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionalis en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-1971).

7. NÚRIA SALES. *Els segles de la decadència, segles XVI-XVIII*. Vol. IV de PIERRE VILAR (dir). *Història de Catalunya*, Barcelona, 1989, p. 131.

cap avall, en les relacions entre el senyor i els seus súbdits; només afecta els lligams i les obligacions del feudatari envers el seu superior.

L'altra confusió radica en la distinció dels components del règim senyorial. L'opinió més estesa és reduir-los a dos, seguint el criteri que s'utilitzà a les Corts de Cadis a l'hora d'abolir el feudalisme salvaguardant fins on fos possible els drets dels senyors: són els coneguts *señorío jurisdiccional* i *señorío solariego*, o sigui, la senyoria derivada de la privatització del poder polític i judicial d'una banda, i la senyoria derivada de la propietat de la terra per l'altra, divisió que ha estat més o menys discutida, però que encara algun autor actual creu ben ajustada a la realitat de l'època.

A Catalunya, ja Eduardo de Hinojosa⁸ distingí entre senyoria personal (que donaria lloc a la remença) i senyoria territorial que, al seu torn, dividia en alodial, de castell termenat i jurisdiccional; aquesta divisió, però, sense ser discutida, no va fer escola, no va ser massa seguida. En el meu llibre *El funcionament del règim senyorial a l'edat moderna. L'exemple del Pla d'Urgell*,⁹ proposava, a partir d'Hinojosa i de les declaracions que senyors i pobles fan als capbreus -on es parla de senyoria jurisdiccional, alodial, territorial i campal- l'existència de tres tipus de senyoria: jurisdiccional, territorial i campal. Com hem vist abans, alodial (en oposició a feudal) és un adjectiu que afecta el conjunt; o sigui, la senyoria podria ser igualment jurisdiccional, feudal, territorial i campal. És veritat que alodial s'usa molt sovint en el sentit en què ho fa Hinojosa, per indicar la propietat sobre la terra, en un ús perfectament d'acord amb el sentit del mot alou; només per evitar la duplicitat d'usos de la paraula (alou sobre el conjunt del territori, alou sobre la terra), prefereixo reservar alodial per al primer cas i utilitzar campal en el segon.

Anem a caracteritzar cadascuna d'aquestes senyories, que sovint es presenten totes unides, però que també poden estar en mans diferents: cadascuna té entitat pròpia, encara que la seva unió en una sola mà les reforça mútuament.

El graó més alt està representat per la senyoria jurisdiccional, que comprenia prerrogatives del poder públic: el govern del territori i l'administració de justícia, amb els ingressos provinents d'aquestes prerrogati-

8. *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media*. Madrid, 1905.

9. Lleida, 1991.

ves (multes, drets d'administració de justícia), que no acostumaven a ser gaire elevats.

El nucli del règim senyorial, el seu component bàsic i més distintiu, és la senyoria territorial. Tot i això és un concepte que s'acostuma a desconèixer, confonent-lo bé amb la senyoria jurisdiccional o bé amb la campal. La característica bàsica de la senyoria territorial és el domini sobre el conjunt del territori i els homes que hi habiten, un domini lligat a les necessitats de defensa i diferenciat tant de la jurisdicció com de la senyoria campal: gran part de les vendes de patrimoni reial de temps de Pere el Cerimoniós i Joan I corresponen a la venda de la jurisdicció als senyors (o sigui als senyors territorials) del lloc; també els llistats que aporta Lluís de Peguera¹⁰ permeten veure en quants llocs la jurisdicció i la senyoria no coincidien o no coincidien totalment. De la diferència amb la senyoria campal en parlarem després, en tractar-la.

Les prestacions originades en la senyoria territorial que pesaven directament sobre els habitants eren el fogatge (pagament pel fet de residir en el territori del senyor) i la quístia (quantitat fixa o tant per casa, pagament segurament relacionat en origen amb la defensa del territori). Però la senyoria territorial podia proporcionar altres ingressos, derivats de la possessió de les herbes (bé que sovint estaven totalment o parcialment cedides als pobles) i dels destrets o monopolis senyorials: molí, forn, caça, pesca, pedres... De tota manera, l'aportació més important de la senyoria territorial a la renda senyorial era el delme, que no tots els senyors tenien, però sí un gran nombre. Encara que el delme era en principi una imposició eclesiàstica, el costum i la difusió d'una falsa butlla d'Urbà II feia que, almenys a la Catalunya Nova, es trobés generalment en mans dels senyors i de fet era la renda vital per al manteniment de moltes economies senyorials.

La senyoria campal representa la propietat de la terra per part del senyor. Amb això queda ja clara la diferència amb la senyoria territorial, que es refereix al domini. Per què no dir-ne simplement propietat? perquè històricament veiem que el senyor sempre cedeix al menys una part d'aquestes terres; per tant, sembla que no impliqui un concepte absolut de propietat, que permetés, per exemple, deixar les terres ermes o per a pastures: de fet, les necessitats de defensa, lligades a la senyoria territorial, no ho farien possible.

10. *Pràctica, forma y stil de celebrar corts generals en Catalunya*. Barcelona, 1623.

La senyoria campal no sempre existia i no sempre estava o estava totalment en mans del senyor territorial. Es pot fer una primera gran diferenciació en el sentit que la senyoria campal es presenta amb més facilitat a la Catalunya Nova -on la implantació de la senyoria territorial acostumava a precedir els pobladors, tot i que de vegades aquests rebien la terra en alou- que no pas a la Catalunya Vella on moltes vegades la senyoria territorial es sobreposà a comunitats pageses preexistents, tot i que també en aquest cas sovint el senyor acabava reclamant i obtenint la senyoria campal, almenys sobre els pagesos. En aquest darrer sentit, em sembla simptomàtica la situació de Sentmenat, estudiada per Eva Serra: el senyor no era senyor alodial (o sigui campal) de tot el terme; hi tenien també drets alodials l'església de Solsona i altres institucions eclesiàstiques.¹¹ L'explicació sembla senzilla: el senyor va aconseguir forçar els pagesos a admetre la propietat campal del senyor sobre les seves terres, però no ho va aconseguir en el cas de les terres que pertanyien a altres senyors. Per això, a la Catalunya Vella la coincidència senyoria territorial - senyoria campal és menys freqüent que a la Catalunya Nova.

En tot cas, el senyor cedia almenys una part de la terra. La part no cedida formava d'una banda la terra del senyor, la reserva senyorial dels manuals, *el diumenge* en la denominació catalana de l'època; la resta de la terra no cedida eren els vagants, deixats normalment com a pastura del bestiar i que no adquiririen importància fins al segle XVIII. Al seu torn, les terres cedides ho podien ser o bé per infeudació a castlans o cavallers o bé per establiment a pagesos: tant en un cas com en l'altre es regien per les mateixes normes del dret «feudal o emfiteotecari».

Deixem de banda les relacions feudals. Els ingressos procedents de la senyoria campal a través dels establiments eren censos sobre la terra o parts de collita, a més del lluïsmo (dret sobre les vendes) i la fadiga o dret de retracta, o sigui la possibilitat del senyor de comprar el bé venut pel preu que en donés un altre; també possiblement les *joves*, l'obligació de treballar determinats dies per al senyor, que podien rebre diferents noms, com *segades*, *batudes*, *tragins*, etc.

* * *

11. EVA SERRA. *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*. Barcelona, 1988, pp. 93-94.

Fins aquí he pretès mostrar ràpidament les característiques estructurals del règim senyorial català a l'edat moderna. Ara es tractaria de veure la seva evolució.

Gairebé com un reflex pavlonià, en parlar de les diferències entre la senyoria medieval i la moderna ens ve al cap el nom de Guadalupe. Sobretot després dels treballs de Vicens Vives, les pàgines de Pierre Vilar i la revisió que en féu Eva Serra, tot sembla molt clar: Guadalupe és un trencament, una d'aquelles escasses dates històriques que permeten distingir clarament un abans i un després. Per a Vicens Vives, Guadalupe representa l'alliberament personal, la desaparició dels mals usos i la seguretat en la possessió de la terra. En paraules del mateix Vicens Vives, amb la Sentència

«Desapareixia, doncs, el remença i sorgia el camperol emfitèutic, base de l'estructura agrària catalana fins als nostres dies».¹²

Vilar accepta la tesi, però fa notar que els guanys són sobretot per als pagesos rics;¹³ Eva Serra va més enllà, massa enllà en la meua opinió, en afirmar que «el 1486, en la mesura que referma aquest règim [feudal], és també una victòria nobiliària» o quan parla de «caràcter d'eina de recomposició del sistema feudal de la sentència».¹⁴ Més caute, Ramon Garrabou admet que les classes senyoriales van veure limitada la seva capacitat d'actuació després de la crisi de la baixa Edat Mitjana, però no van pas quedar desarmades, sinó que amb la Sentència de Guadalupe es va redefinir una nova legalitat, suficient per rendibilitzar la condició de senyor.¹⁵ Però em sembla que Montserrat Duran és qui descriu millor la situació quan diu:

«És cert que la sentència no va atacar directament els fonaments del règim senyorial i que així féu possible que les formes feudals subsistissin a Catalunya, formalment fins al segle XIX. També és cert, però, que la seguretat de permanència a la terra, la supressió dels mals usos i l'ampliació de les explotacions agràries van permetre l'estabilització d'una classe pagesa capaç d'afrontar i de qüestionar, cada vegada més, l'autoritat senyorial»;¹⁶

12. JAUME VICENS VIVES. *Els Trastàmars (segle xv)*. Barcelona, 1956, p. 224.

13. PIERRE VILAR. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. II. Barcelona, 1964, p. 211.

14. SERRA, *Sentmenat...*, pp. 25 i 46.

15. «Introducció» a: *Terra, treball...*, p. 18.

16. «Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI», a: *Terra, treball...*, p. 203.

Llorenç Ferrer ens explica el perquè en recordar que «l'ingrés senyorial a Catalunya al llarg dels segles XVI-XVIII posa de relleu la tendència de la renda a perdre terreny».¹⁷

És cert que els pagesos no ho guanyen tot, que la Sentència dona seguretat als senyors pel que fa al cobrament de les seves rendes i que els senyors intentaran repetidament millorar-ne el cobrament amb repetides constitucions de Corts; però d'una banda el sol fet que el tema torni a sortir a cada reunió de Corts ja demostra que les decisions en favor dels senyors mai no foren gaire eficaces; d'altra banda, és ben clar que les rendes eren limitades i que, amb la Sentència, els pagesos quedaren en millor disposició que els senyors per a apropiar-se dels beneficis del creixement econòmic: la victòria no va ser total, però em sembla difícil no dir-ne victòria.

Conseqüència de la sentència foren les estratègies a la defensiva que els senyors van haver de posar en pràctica i que Llorenç Ferrer resumeix molt bé: estratègies matrimonials (casaments hereu - pubilla, fusió de dues senyories per a obtenir-ne una de més viable; alternativament i aleatòriament es podia obtenir el mateix per mitjà dels avatars de l'herència), col·locació de fills a l'església, enllaços amb la burgesia urbana i adquisició de masos per a completar l'estantissa renda senyorial amb la molt més segura renda de la terra.¹⁸

Tot i això (i també a causa d'això), el nombre de senyors caigué ràpidament a través del mecanisme de fusió de cases per casament i també per extinció, que pot ser vegetativa (famílies sense fills), però que sovint, al segle XVI i XVII, és social: un noble amb rendes insuficients per a atreure un dot que permeti una unitat viable, liquida la línia successòria amb la seva solteria definitiva.

La Sentència permeté, en canvi, el progrés de la pagesia benestant, que podia incrementar les rendes fent sots-establiments o donant les terres en parceria, gràcies a la seva capacitat de subrogar-se als senyors. Per posar un sol exemple: encara que Núria Sales aporta les dades per a demostrar precisament el contrari, el fet que els dotze emfiteutes del molí de Nefiac paguessin tres càrregues de blat i una de civada i, al mateix temps, arrendessin el molí per quaranta càrregues, és la millor mostra de

17. «Notes sobre la formació ...», p. 326.

18. «Notes sobre la formació ...», pp. 326-334.

la impotència dels senyors per a capturar la renda. Núria Sales argumenta que, així i tot, la senyora de Nefiac era molt rica; però més ho hauria estat si les 36 càrregues restants haguessin anat a parar a la seva bossa i no a la dels seus emfiteutes.¹⁹

De tota manera, el més important que volia assenyalar sobre Guadalupe és una altra cosa, que sempre se sol passar per alt: el conflicte remença és un conflicte parcial, que afecta una part minoritària del territori i de la pagesia catalana. És ben cert que la confusió de Catalunya amb l'Empordà és un dels esports nacionals, però cal ser seriosos: Guadalupe no va representar cap canvi per a la majoria de terres, de senyors i de pagesos del Principat, ni els del Rosselló, ni els de les comarques pirinenques, ni els de tota la Catalunya Nova. Amb això no vull dir que en tots aquests territoris les relacions entre senyors i pagesos continuessin immutables, que no hi hagués un trencament entre la senyoria medieval i la moderna; vull dir que el trencament important i d'abast global vingué determinat per la crisi baixomedieval i que si volem donar una data és millor posar l'èmfasi en el 1348 que en el 1486: el problema remença no seria més que un desajustament parcial sorgit de l'intent dels senyors de recuperar els masos ròncecs i, secundàriament, del malestar social d'una pagesia rica de fet i serva de dret.

És una hipòtesi forta i discutible, potser; però per això són fòrums com aquest, per discutir. De tota manera el temps no em permetrà fer un plantejament erudit prou extens. Assenyalaré només alguns aspectes: que l'emfiteusi existia molt abans de Guadalupe, que hi havia remences rics i que en part aquests van liderar el moviment és prou sabut des del temps de Vicens Vives; l'estudi de Portella, Sanz i Brugada sobre la vall d'Aro, que arriba a interrogar-se en el títol de l'article sobre si la solució del conflicte remença no fou «un pacte de senyors entre pagesos miserables»,²⁰ la tesi doctoral d'Assumpta Serra sobre el Collsacabra, amb remences que fan sotsestabliments a altres pagesos o que participen en la conquesta de Sicília i altres exemples aportats per Eva Serra,²¹ o, finalment, les regestes dels pergamins de l'arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar,

19. NÚRIA SALES, «Classes ascendents i classes descendents a la Catalunya francesa d'Antic Règim: la noblesa rosselloresa, arruïnada i disminuïda?» a: *Terra, treball...*, pp. 22-28.

20. J. PORTELLA, A. L. SANZ, T. BRUGADA. «El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?» *Revista de Girona*, 118 (1986).

21. *Sentiment...*, pp. 44-45.

on repetidament la menció de remença va acompanyada per la de batlle o d'altres de semblants, són suficientment demostratius.²²

Per tant, l'enriquiment d'una part de la pagesia i la dissociació social de la comunitat pagesa no és un fet posterior ni causat per la Sentència de Guadalupe, sinó anterior. Eva Serra, en examinar la situació dels castells de la Pera i de la Roca, el 1328 i el 1352, troba pagesos propietaris de dos i tres masos. Per tant, Guadalupe a tot estirar podia significar la consolidació de l'estructura «moderna» del camp català a la zona de masies: els grans masos, amb totes les masoveries (antics masos) dependents, amb hereus que, com recorda Terrades citant un text de Marià Vayreda, s'autoprobien com a classe de treballar,²³ els petits masos o els petits pagesos de poble, la multitud de desheretats, des dels comparativament afortunats masovers als jornalers rodavons, tan lliures com morts de gana.

L'altra qüestió, que se'ns escapa més, perquè ens queda fora d'època, és com es va produir el trencament del poder senyorial, clara mostra del qual és la compra de senyories pels castllans, com en el cas de Sentmenat,²⁴ o per burgesos en via d'ennobliment.²⁵ Apuntaré només que la principal preocupació de qui vol viure de renda és no perdre la base de la renda; en el cas del senyors, no perdre els pagesos sotmesos a fi i efecte que les terres no quedin abandonades. Aquí comença el problema dels masos rònecs, quan el senyors permeten que els pagesos sobrevivents ampliïn les seves explotacions amb les terres dels masos abandonats; però paral·lelament, en altres zones, els senyors intenten retenir els pagesos millorant les seves condicions, o sigui, rebaixant la càrrega senyorial, suprimint o reduint prestacions i de vegades, fins i tot, fent-se càrrec dels deutes del poble: tot abans que trobar-se amb les terres ermes i la bossa buida.

Així s'arriba per exemple a la situació de la vall d'Àneu, on, segons els editors del capbreu de 1669, publicat fa poc, «De fet el conjunt de privilegis atorgats als segle XIV pels comtes Hug de Mataplana i Sibila

22. JOSEP M. PONS i GURI, *Inventari dels pergamins de l'arxiu històric «Fidel Fita» d'Arenys de Mar*, Barcelona, 1984.

23. IGNASI TERRADES i SABORIT, *El cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*. Abadía de Montserrat, 1987, p. 167.

24. SERRA, *Sentmenat...*, p. 37.

25. SALÉS, *Terra, treball...*, pp. 23-28, en referència al Rosselló.

i el seu descendent Arnau Roger deixaren els homes de les valls sota un règim de llibertat força elevat»;²⁶ i de les prestacions restants encara els comtes en feren en una part important donació a l'organització eclesiàstica de la vall; donació teòricament voluntària, però que per la seva importància fa pensar en una contraprestació, o sigui en la forma d'anul·lar un anterior endeutament dels senyors. I no puc menys que sospitar que els capbreuants reien per sota el nas quan declaraven que «no fan ninguna de les dites servituts, però si sa Exc. arribava a dita vila, lo hospedarien com a bons vassalls y li offeririen ses asiendes». Prou sabien que no hi havia gaires possibilitats que el marquès de Pallars i duc de Cardona Lluís d'Aragó Cardona i Fernández de Córdoba posés mai els peus a la vall d'Àneu!

Naturalment el duc de Cardona i marquès de Pallars, que a més reunia els títols d'Empúries, Prades, Entença i Sogorb, obtenia rendes prou elevades; però els petits senyors, com els Sentmenat o els Guimerà, tenien dificultats creixents i buscaven la salvació en fer-se un patrimoni pagès, o sigui en l'adquisició del domini útil de les terres, o en l'aprofitament en forma de masoveria de l'antiga reserva senyorial; fora d'això, els recursos, aleatoris, eren aprofitar un moment de debilitat del poble per imposar una concòrdia favorable, com Elisa Badosa ha mostrat en el cas de Tous²⁷ o bé el recurs desesperat de contreure deutes i fer-los avalar pels vassalls. Teòricament això volia dir que els vassalls pagarien als creditors les rendes degudes al senyor, però aquesta pràctica fou una verdadera font de plets i problemes: el senyor no es conformava a quedar-se sense rendes, els pagesos es queixaven de les exigències dels creditors i aquests estaven descontents perquè els costava molt de cobrar, si es que ho aconseguien. La repetició de concòrdies, sempre sumant al principal els deutes acumulats, mostra que molts cops no era així.

* * *

26. I. ALONSO, M. MIQUEL, J. I. PADILLA «Àneu a pams. El capbreu de les valls d'Àneu de 1669», *Quaderns del Consell Cultural de les valls d'Àneu*, 1, (1995), p. 22.

27. «Un señorío en Cataluña durante los siglos XVI y XVII. Sant Martí de Tous», a: ESTEBAN SARASA SÁNCHEZ, ELISEO SERRANO MARTÍN (eds.). *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica*. Vol. 1, Zaragoza, 1993.

Per acabar voldria dir alguna cosa sobre la renda senyorial. L'evolució de la renda senyorial ha estat objecte de polèmica entre Montserrat Duran, que a partir de la documentació xifrada reunida en la seva tesi opina que va ser en conjunt descendent al llarg de l'edat moderna, i d'altra banda Eva Serra i Enric Tello, en opinió dels quals, si bé es va produir una caiguda a finals del segle XVI, la renda senyorial es va recuperar bé a finals del XVII i, al XVIII, superava la del segle XVI.²⁸

Sense entrar en la discussió, voldria només plantejar les bases del problema. Evidentment l'evolució de la renda en termes monetaris no té massa interès. L'examen de l'evolució de la renda senyorial no té gaire sentit si no és posant-la en comparació, per una banda, amb la despesa senyorial i, per l'altra, amb la càrrega que representava sobre les economies pageses.

Com a forma d'atansament a la renda senyorial real s'acostuma a utilitzar com a deflactor el preu del blat; és el més senzill i disponible, ha estat útil per a unes primeres aproximacions, però a hores d'ara, com a mínim, cal tenir clara consciència que és un indicador poc adequat, per diverses raons. En primer lloc, les sèries de preus de blat disponibles per a tota l'etapa són les de Barcelona i això pot distorsionar en excés l'evolució de les rendes de zones molt allunyades, com les pirinenques. En segon lloc, el reflex del preu del blat sobre l'evolució de la renda feudal és molt indirecte; recordem que les dades de què disposem són dades d'arrendaments senyorials, que barregen normalment pagaments fixos, drets de justícia, producte dels destrets senyorials, drets d'herbes i delmes o parts de collita, de manera que el preu del blat només respon d'una part de l'evolució dels arrendaments; encara més, l'arrendament es fa per endavant, normalment per un espai de tres anys i de fet el muntant depèn molt de la competència que hi hagi a l'hora de la subhasta; de tota manera, el fa més sospitós quan s'utilitza com a indicador de l'evolució de la producció que com a indicador de l'evolució de la renda senyorial.

El problema principal de cara a la renda senyorial és que el blat no és la despesa principal dels senyors: sovint no es pot computar ni com a despesa, ja que l'obtenen de les seves finques particulars. El que necessitaríem per a entendre l'evolució de la renda senyorial real seria poder

28. EVA SERRA I PEJIG. «Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVII», a: *Terra, treball...* ENRIC TELLO I ARAGAY. *Cervera i la Segarra al segle XVIII*. Lleida, 1995, pp. 20-25.

seguir l'evolució de l'estructura de la despesa senyorial, que era molt diferent: salaris del criats de tota mena, amortització de cavalleries i carruatges, evolució dels dots, despeses d'estudis dels fills, cost del vestit, del calçat, i dels guarniments per cavalleries i carruatges, despeses de construcció i parament de la casa, preu de la cera i de les misses, dels perfums, dels llibres i dels instruments musicals i dels menjars «de ric»: vi, peix, carn, llaminadures... Construir aquest índex sembla impossible; amb l'enumeració només pretenia assenyalar la misèria de l'índex blat i com caldria treballar per anar introduint almenys una correcció amb alguns altres dels indicadors assenyalats, o bé utilitzant com a mal menor un índex general de preus. Un altre possible indicador de l'evolució de la renda senyorial seria l'endeutament (o la liquidació de deutes); ja sabem com són de perilloses en aquests camps les deduccions impressionistes, a partir d'un o uns pocs casos, però el resseguiment d'un nombre llarg d'economies senyorials en aquest sentit podria oferir un indicador més fiable.

La renda senyorial té una segona part, i amb això acabo: el que representa com a exacció sobre la pagesia. En aquest cas, la utilització del deflactor blat, tot i no ser perfecte, és molt menys problemàtic. En canvi, és molt més difícil calcular quina part de la renda total s'endua el senyor; vaig fer fa anys, en el meu llibre sobre el Pla d'Urgell, un exercici hipotètic, que després ha estat reprès i ampliat per Enric Vicedo i Enric Tello,²⁹ però caldria repetir l'estudi de casos, sempre amb la humilitat de saber que hem de suplir moltes dades.

El càlcul, ni que sigui aproximat, és de la màxima importància perquè representa precisament el fet diferencial del règim senyorial català respecte a altres tan pròxims com el mallorquí o el castellà, on el manteniment de la propietat útil en mans dels senyors els permetia copar la renda de la terra, sense deixar pràcticament espai per a una pagesia benestant ni per a una pagesia propietària, obtentora de rendes a través dels processos de sotsestabliment, com la rabassa o la boïga, o bé en forma de masoveries. Com diu Núria Sales, els masovers es veien obligats a prestacions que els emfiteutes refusaven feia temps.³⁰

29. FELIU. *El règim senyorial...*, pp. 124-129.

30. SALES. *Història de Catalunya*, IV, p. 222.

En conjunt, podem afirmar que la renda senyorial depenia de la marxa de l'economia, però que la seva evolució no era simètrica amb l'evolució econòmica, atès que una part dels seus components eren quantitats fixes, que tendien a perdre valor real com a conseqüència sobretot de l'increment de preus del segle XVI; i també perquè sovint els senyors no aconseguiren imposar el cobrament del delme sobre els nous productes conreats o conreats amb més intensitat, tot i la munió de plets (per l'oli, per les cebes, pel cànem...) que els senyors interposaren en la seva pretensió de ser reconeguts com a delmadors universals. Per tant, la renda senyorial -la renda obtinguda pel senyor- tendí a representar una proporció cada com més petita de la renda de la senyoria, o sigui de la renda que obtenien el conjunt dels pagesos subjectes.

La diferència entre l'una i l'altra era màxima en èpoques de creixement econòmic i puja de preus, mentre que en les èpoques de recessió la renda senyorial disminuïa també proporcionalment menys que la renda pagesa, agravant així la situació dels vassalls més pobres: però de la desgràcia d'aquestos, del seu endeutament o de l'obligació de vendre se'n feien goig els pagesos rics o els burgesos, rarament els senyors.

La situació relativament favorable de la pagesia catalana atesa la possibilitat de frenar les apetències senyorials no ens ha de fer oblidar, evidentment, que el règim senyorial constituïa una font de captació de renda pagesa sense cap contraprestació. Ramon Garrabou té tota la raó quan fa notar que si hi havia un mercat de senyories era perquè algú esperava fer negoci adquirint-les.³¹

31. «Introducció», a: *Terra, treball...*, p. 13.